

Янә миңа яу булса,
 Чыңгыздан булган затыма
 Икесе бер тиңалмас.
 Ике яман берекмәс,
 Берексә дә ил алмас,
 Индеге көн Идегәй
 Шаһ Тимергә би икән,
 Аның да калган ялгызы
 Норадын дигән углы бар,
 Ул угылын нитәем?
 Ул араның эчендә
 Үсә бирде Норадын,
 Бүз угланнар янында
 Йөри бирде Норадын.
 Токымы Чыңгыз угланнар
 Норадынны күргәндә,
 Буйларын басып буй үскән
 Ир буласын белгәндә,
 Ачуыннан агарып,
 Көнчелектән күгәрәп,
 Йәникә ханәш сүз салды:
 – Ханыбыздан баш тартып,
 Казак киткән Идегәй
 Аның улы Норадын
 Арабызда көн итә:
 Ханәкәгә кул сала,
 Хан ыруын тиң итә;
 Көнәкәгә кул сала,
 Кыз-жуанга мәел итә;
 Туктамыштай зур ханнан
 Бабамның конын алсам дип,
 Атамның үчен алсам дип,
 Урынына хан булсам дип,
 Үтенеп алып ут ягып,
 Кан йөргәсен бәйге итәр.
 Азамат ир Туктамыш
 Норадынны чакыртты,
 Чакыртып алып аны әйтте:
 – Бай баласы байга охшар,
 Би баласы бигә охшар,
 Хан баласы ханга охшар,
 Балабан шоңкар кошка охшар;

Çingizdән olan zatıma
 İkisi bir tән olmaz.
 İki yaman birləşmәz,
 Gәlsә dә, el almaz,
 İndiki gündә Edigeу
 Şah Timura bәу imiş,
 Onun da yalqız qalan
 Noradın adlı oğlu var,
 O oğlunu nə edim?
 O qarışıklıgın içində
 Büyüdü Noradın,
 Gәnc oğlanlar yanında
 Yeriуirdi Noradın,
 Soyu Çingiz oğlanlar
 Noradını görәndә
 Boylarını basıb boya gedән,
 Ər olacađını bilincә,
 Qәzәbindән ađarıb,
 Qısqanlıđından göyәrib,
 Yenike xatun söz aldı:
 – Xanımızdan üz çevirib
 Kazak gedән¹ Edigeу,
 Onun oğlu Noradın
 Aramızda gün gedir:
 Xanekәni qul edir,
 Xan boyuna tән edir;
 Kөнәkәni qul edir,
 Qız-gәlinә meyl edir;
 Toxtamış kimi böyük xandan
 Babamın qanını alım deyә,
 Atamın intiqamını alım deyә,
 Yerinə xan olum, deyә,
 O arzuyla yanaraq,
 Qan almaq uğrunda yarış edәр.
 Əzәmәtli әr Toxtamış
 Noradını çağırtdı,
 Çađırıb belә söylәdi:
 – Bay² balası baya bәnzәр,
 Bәу balası bәyә bәnzәр,
 Xan balası xana bәnzәр,
 Balaban³ şunqar⁴ quşa bәnzәр;
 Edigeу mәndән üz çevirib.

1 Kazak getmək – qaçaq düşmək

2 Bay – mülkәdar

3 Balaban – qızılquş

4 Şunqar – qızılquşlar fәsilәsinin qızılquş cinsinə aid heyvan növü

Идегэй миннән баш тартып
 Шаһ Тимергә киткәндә,
 Аннан калган Норадын
 Аның көне кемгә охшар?
 Анда әйтте Норадын:
 – Әй ханиям, ханиям!
 Бай баласы байга охшар,
 Бәйләнми үскән тайга охшар;
 Би баласы бигә охшар,
 Биек-биек тауга охшар;
 Хан баласы ханга охшар,
 Ояда шоңкар кошка охшар;
 Туктамыш хан барында
 Жисер хатын, ятим ул,
 Аксак, гарип, ярлы, кол
 Аларның көне кемгә охшар?
 Йортны бозды йорт биен,
 Илне бозды ил биен,
 Бозгынлыкта калган ил
 Аның көне кемгә охшар?
 Кичәге киткән атамның
 Менгәне – кеше аты икән,
 Сауганы – кеше биясе,
 Жиккәне – кеше дөясе.
 Алты айлык агыр йортыңнан
 Урын тапмый, атамның
 Киселеп китте жөясе,
 Аның көне кемгә охшар?...
 Би бигә ялыныр,
 Бинең күңеле алыныр,
 Аның көне кемгә охшар?
 Көнөм сиңа төшкәндә,
 Минем көнөм кемгә охшар?
 Әй ханиям, ханиям!
 Кол сагышын би белмәс,
 Би сагышын хан белмәс,
 Ярлы көнөн бай белмәс,
 Яуның серен яу белмәс;
 Ач кадерен тук белмәс,
 Сырхау кадерен сау белмәс;
 Ым белмәгән тел белмәс,
 Тел белмәгән ил белмәс;
 Зир кадерен зирәкләр белер,
 Ир кадерен ирәннәр белер;
 Күп яшәгән ни белер,
 Күп кыдырган ул белер!

Şah Timura gedəndə,
 Ondan qalan Noradın,
 Onun günü kimə bənzər?
 O zaman söylədi Noradın:
 – Ey xan əyəm, xan əyəm!
 Zəngin balası zənginə bənzər,
 Bağlanmadan böyüyən tayaya bənzər;
 Bəy balası bəyə bənzər,
 Yüksək-yüksək dağa bənzər;
 Xan balası xana bənzər,
 Yuvada şunqar quşa bənzər;
 Toxtamış xan var ikən,
 Dul qadın, yetim oğul,
 Axsaq, qərib, yoxsul, qul,
 Onların günü kimə bənzər?
 Yurdu dağıtdı yurt bəyin,
 Eli dağıtdı el bəyin,
 Darmadağın olan el:
 Onun günü kimə bənzər?
 Dünən gedən atamın
 Mindiyi atı imiş,
 Sağdığı qısrığı,
 Qaçdığı dəvəsi.
 Altı aylıq ulu yurdundan
 Yer tapmayan atamın
 Qoparıldı soy ağacı,
 Onun günü kimə bənzər?...
 Bəy bəyə yalvarır,
 Bəyin könlü alınır,
 Onun günü kimə bənzər?
 Günüm sənə düşəndə,
 Mənim günüm kimə bənzər?
 Ey xan əyəm, xan əyəm!
 Qul həsrətini bəy bilməz,
 Bəy həsrətini xan bilməz;
 Yoxsul gününü bay bilməz,
 Düşmənin sirrini düşmən bilməz;
 Ac qədrini tox bilməz,
 Xəstə qədrini sağ bilməz;
 Him-cim bilməyən dil bilməz,
 Dil bilməyən dostluq bilməz;
 Altımın dəyərini ağıllılar bilər,
 Ər qədrini ərənlər bilər;
 Çox yaşayan nə bilər,
 Çox gəzən çox bilər.
 Noradın belə deyəndə

Норадын алай дигәндә
 Туктамыштай олы хан
 Ике утырды, бер торды;
 Янына алып Жанбайны,
 Анда киңәш-уй кылды:
 – Котлыкыя би икән
 Аның башын чапканда,
 Идегәйне чабып чабалмый,
 Бер башыма бәла алдым;
 Кобогыл дип белгәнем
 Ул Идегәй булганда,
 Житеп башын алыим дип,
 Үз башыма яу алдым.
 Идегәйнең ир углы
 Инде калды Норадын,
 Норадыннан куркамын.
 Бүгеннең таңдагысы бар,
 Таңдагының кыямәте бар,
 Жисер хатын, ятим ул,
 Аксак, гарип, ярлы, кол
 Шуларның бер шәре бар;
 Норадынга кул салсам,
 Шул шәрәнән куркамын.
 Шаһ Тимердәй явым бар.
 Ул явымнан курыкмыймын:
 Идегәй белән давым бар,
 Ул давыннан куркамын;
 Баласын исән калдырсам,
 Бу давыннан куркамын.
 Жанбай анда моны әйтте:
 – Норадынга кул салсаң,
 Идегәй сина яу булыр;
 Норадын башын буш куйсаң,
 Үз башыңа дау булыр.
 Аның башын алмагын,
 Йортыңда да тотмагын,
 Атаң миннән кит, диеп,
 Исән-аман жит, диеп,
 Ябага тайга мендереп,
 Чүл-далага озаткыл;
 Сау калса үзеннән,
 Сау калмаса, синнән калмыйдыр.
 Жанбай алай дигәндә
 Азамат ир Туктамыш
 Унике биен чакыртты:
 – Алты айлык йортымны

Toxtamış kimi ulu xan
 İki oturdu, bir qalxdı;
 Yanma alp Canbayı,
 O zaman istişarə etdi:
 – “Kotlıkıya bəy imiş,
 Onun başını kəsəndə,
 Edigeyi çarib çalmadan,
 Bir başıma bəla aldım;
 Kobogıl deyə bildiyim
 O Edigey olanda,
 Gedib başını alım deyə,
 Öz başıma düşmən aldım.
 Edigeyin ər oğlu
 İndi qaldı Noradın,
 Noradından qorxuram.
 Bu günün sabahı var,
 Sabahın qiyaməti var,
 Dul qadın, yetim oğul,
 Axsaq, qarib, yoxsul, qul:
 Bunların bir şəri var;
 Noradına el vursam,
 Bu şərindən qorxuram.
 Şah Timur kimi düşmənim var,
 O düşmənimdən qorxmuram
 Edigey ilə davam var,
 Onun davasından qorxuram;
 Balasını sağ buraxsam,
 Bu davadan qorxuram
 Canbay o zaman belə söylədi:
 – Noradına əl vursan,
 Edigey sənə düşmən olar;
 Noradının başını boş buraxsan,
 Öz başına davaçı olar.
 Onun başını almadan,
 Yurdunda da tutmadan,
 Atana məndən get, deyə,
 Sağ-salamat var, deyə,
 Yüzlük taya mindirib,
 Çöllük-biyabana yola sal;
 Sağ qalsa, özündən;
 Sağ qalmasa, səndən bilinməz.
 Canbay elə deyəndə
 Əzəmətli ər Toxtamış
 On iki bəyini çağırtdı:
 – Altı aylık yurdumu
 Tək qələmdən keçirən

Бер каләмнән үткәргән
 Диван бием Байназар;
 Тиң кордашым, кош бием,
 Кушагың алтын Кушназар,
 Норадындай баланың
 Киёмнәрен сез бирең!
 Алаңгасар Алман би,
 Айбалталы Дөрмән би,
 Норадындай баланың
 Бар шайманын сез бирең!
 Кинегесле Кәрим би,
 Уймавыттан Үмәр би,
 Норадындай баланың
 Дирбиясен сез бирең!
 Янгурадай йорт бием,
 Илтәрәстәй ил бием,
 Норадындай баланың
 Менәренә аты юк,
 Качса котылып китәрдәй,
 Куганда куып житәрдәй
 Аргамак сайлап сез бирең!
 Әйткәнәмне тиз бирең!
 Хан диваны Байназар,
 Хан кош бие Кушназар,
 Ягасы ярка ямау тун,
 Колагы юк колакчын
 Норадынга апкилде.
 Алаңгасар Алман би,
 Айбалталы Дөрмән би
 Кынабы юк бер кылыч,
 Сабы чыккан бер чукмар
 Норадынга апкилде.
 Кенәгәслә Кәрим би,
 Уймавыттан Үмәр би,
 Киндер аел, бау камчы,
 Коешканы юкә жеп,
 Өзәңгесез бер ияр
 Норадынга апкилде.
 Янгурадай йорт бие,
 Илтәрәстәй ил бие,
 Юкәле нукта кулга алып,

Divan bəyim¹ Baynazar,
 Tən yaşıdım, quş bəyim,
 Qurşağı altın Quşnazar,
 Noradın kimi uşağın,
 Geyimini siz verin!
 İltifatsız Alman bəy,
 Ay baltalı Dörmən Bəy,
 Noradın kimi uşağın
 Sursatını siz verin!
 Kinegesli² Kərim bəy,
 Uymavıtda Ömər bəy,
 Noradın kimi uşağın
 Dirbiyasın³ siz verin!
 Yanqura kimi yurt bəyim,
 İlteres kimi el bəyim,
 Noradın kimi uşağın
 Minməyə atı yoxdur.
 Qaçsa, qurtulub gedərik,
 Qovarkən qaçaraq yetişərik.
 Döyüş atını siz seçib verin!
 Dediymi tez verin!
 Xan divanı Baynazar,
 Xan quş bəyi Kuşnazar.
 Yaxası aşılanmamış yamaqlı kürk,
 Qulağı yox qulaqcıq⁴,
 Noradına gətirdi.
 İltifatsız Alman bəy,
 Ay baltalı Dörmən bəy
 Qını yox bir qılıncı.
 Sapı çıxan bir topuzu
 Noradına gətirdi.
 Kenegesli Kərim bəy.
 Uymavıtda Ömər bəy,
 Kətan kəmər, bağ qamçı,
 Koyeşkanı⁵ cökə ipi,
 Üzəngisiz bir yəhər
 Noradına gətirdi.
 Yanqura kimi yurt bəyi,
 İlteres kimi el bəyi,
 Cökə ipli yəhəri əlinə alıb,
 İlxı, atı ürküdüb,

1 Divan bəyi – hazırkı dəftərxana müdiri

2 Keneges – Xarəzmdə və Qaraqalpaqıstanda yaşayan türk tayfası

3 Dirbiya – qoşqu

4 Qulaqcıq – şaxtalı havalarda geyinmək üçün qulağı olan xüsusi papaq

5 Koyeşkan – atın yəhərinin quyruq tərəfində bağlanan hissəsi

Өер атны өркетеп,
 Яманына күз салды.
 Кабактай эче өрелгән,
 Таяктай муены сузылган,
 Тигәнәк сарган яллары
 Кочак-кочак тузгыган,
 Аяклары аерылган,
 Тояклары маерылган,
 Өер атка иярә алмый
 Бара торган ябага
 Аңа нукта кидерде.
 Янгурасы житәкләп,
 Илтәрәсе этәкләп,
 Хан кашына апкилде.
 Туктамыш хан анда әйтте:
 – һай Норадын, Норадын,
 Алла бирсен морадың!
 Атаң икән Идегәй;
 Башлы урдамнан баш тартып,
 Башың алып киткәндә
 Башың исән калдырдым;
 Менәрәңә ат бирдем,
 Киярәңә тун бирдем,
 Барыр юлың буш куйдым;
 Атың арык, үзең яшь,
 Ерак йортка жиләсең,
 Атаңа барып житкәндә
 Бездән сәлам диярсең!
 Анда атка менгәндә
 Уңнан-сулдан “һай” салып,
 Хан янында ялчылар
 Ябага тайны органда
 Кузгалып китте Норадын,...

Yamanına göz qoydu.
 Qabaq kimi içi şişmiş,
 Dayaq kimi boyu uzanmış,
 Tikan bürümüş yalı
 Qucaq-qucaq pırpızlaşmış,
 Ayaqları ayrılmış,
 Toyaqları qıvrılmış,
 İlxı atı tapı bilmir.
 Qaçğan körpə tay tutub
 Ona yəhər geydirdi.
 Yanqurası tutub.
 İlteresi ələ keçirib,
 Xanın qarşısına gətirdi
 Toxtamış xan o zaman söylədi:
 – Hay, Noradın, Noradın,
 Allah versin muradın!
 Atan imiş Edigey;
 Başlı ordumdan baş çəkib,
 Başını götürüb gedəndə
 Başını salamat buraxdım;
 Minməyə at verdim,
 Geyinməyə kürk verdim,
 Gedəcəyi yolunu boş qoydum;
 Atın zəif, özün gənc,
 Uzaq yurda gedirsən,
 Atana yetişəndə
 Bizdən salam söylərsən!
 O zaman ata minəndə
 Sağdan-soldan hay salıb,
 Xan yanında yalçıları¹
 Körpə taya vuranda
 Yola çıxdı Noradın...

**НОРАДЫННЫҢ АТАСЫНА КИЛГӘНЕ, ИДЕГӘЙНЕҢ АКСАК ТИМЕР
 БЕЛӘН БЕРЛЕКТӘ ТУКТАМЫШ ХАННЫҢ ӨСТЕНӘ ЙОРГӘНЕ**

**NORADININ ATASININ YANINA GƏLMƏSİ, EDİGEYİN AXSAQ TİMURLA
 BİRLİKDƏ TOXTAMIŞ XANIN ÜSTÜNƏ YÜRÜŞ ETMƏSİ**

Бу дәрья да ул дәрья,
 Ул дәрьядан Сыр-Дәрья;
 Саралатын йөздәрәп

Bu dərya ilə o dərya,
 O dəryadan Sırdərya,
 Saralını² üzdürüb

¹ Yalçı – muzdlu işçi

² Saral – Edigeyin atı

Сыр-Дәрьяны чыкканда,
 Атның ялы ятканда,
 Кабаклары катканда,
 Атка салган ак башлы ияр
 Ак күбеккә батканда,
 Ай да ун көн дигәндә
 Сәмәркандтай шәһәргә
 Житеп килде Норадын.
 Шаһ Тимердәй әмирнең
 Биектән суккан каласы
 Бизәкләп суккан капугы
 Монарланып күренде.
 Капуда торган тоткавыл,
 Тоткавыллар белән сөйләшеп,
 Үтеп керде Норадын.
 Идегәйнең ак сарай
 Житеп килде Норадын.
 Азамат ир Идегәй
 Норадынны күргәндә:
 – Норадын углым, синме? – дип,
 Атылып килеп алдына,
 Күзләреннән үбеп углының,
 Маңлаеннан искәп сөйгәндә:
 – Ялгыздан ялгыз киләсең,
 Йөргән юлың аманмы?
 Алтай язлар аманмы?
 Замандашым, тиндәшем,
 Тиң корбылар аманмы?
 Аны да сорап Идегәй,
 Хәл-әхвәлен белгәндә,
 Анда әйтте Норадын:
 – Идел белән Жаектан,
 Сарай белән Болгардан,
 Нораның кара комыннан,
 Уел белән Кыелдан,
 Каргалы, Эләк буеннан,
 Татарның тулы йортыннан
 Сина килдем, атаем!
 Айтулыдай аманнан,
 Комкәнт дигән каладан,
 Сине белгән илеңнән,

Sırdəryadan җыкканда.
 Atın yalı yatanda,
 Ucları kirlənəndə,
 Ata bağlanan ağ başlı yəhər
 Ak köpüyə batanda,
 Ayda on gün deyəndə
 Səmərqənd kimi şəhərə
 Gəlib җatdı Noradın
 Şah Timur kimi әmirin
 Hündür sütunlu qalası
 Bəzək-düzəkli sütunlu qarısı
 Duman içində göründü.
 Qarıda duran totqavıl,
 Totqavıllar ilə danışıp,
 İçəri girdi Noradın.
 Edigeyin ağ sarayına,
 Gəlib җatdı Noradın.
 Əzəmətli ər Edigey
 Noradını görəndə
 – Noradın oğlum, sənsənmi? deyə,
 Durub gəlib qarşısına,
 Gözlərindən öpüb oğlunun,
 Alnından qoxlayıb sevdı:
 – Yalqız-yalqız gəlirsən,
 Gəldiyin yol etibarlıdırımı?
 Qızıl taylar salamatdırımı?
 Çağdaşım, yaşıdım,
 Eş-dostlarım salamatdırımı?
 Bunu da sorub Edigey,
 Hal-əhvalın biləndə,
 O zaman söylədi Noradın:
 – İdil ilə Yayıkdan,
 Saray ilə Bulqardan,
 Noranın¹ qara qumundan,
 Uyel² ilə Kiyeldən³,
 Karğalı⁴, Elək⁵ boyundan,
 Tatarın bütün yurdundan
 Sənə geldim, atam!
 Aytulı kimi anamdan
 Komkənt adlı şəhərdən,
 Səni anan elindən,

¹ Noran – hazırkı Buryatiya ərazisində yaşayış məntəqəsi

² Uyel – Ural dağlarının cənubunda bir çay

³ Kiyel – Ural dağlarının ətəyində bir çay

⁴ Karğalı – Ural dağlarının yaxınlığında yaşayış məntəqəsi və ona bağlı olan çay

⁵ Elək – Ural dağlarının cənubunda bir çay

Сары тауны жәйләгән
 Кәкре кубыз, ай мөез,
 Китмән койрык куецнан,
 Маң-ман баскан, маң баскан,
 Дүрт аягын тиң баскан,
 Өркәчләрен май баскан,
 Кабырга озын, карыны киң
 Каранар дигән дөяңнән
 Сөенче әйтеп киләмен.
 Анда әйтте Идегәй:
 – Идел дигән ирнеңнән,
 Илемне күргән күзеңнән,
 Уел дигән авызыңнан,
 Татарны әйткән телеңнән
 Сары тау дигән сүзеңнән
 Миндәй атаң әйләнсен.
 Азамат ир Идегәй
 Хәл сорашып белгәндә,
 Норадынның ат-тунын,
 Бар шайманын күргәндә
 Туктамышның нияте
 Ни булганын аңлады.
 Норадынга өй бирде,
 Үз кулыннан сый бирде.
 Менәренә ат бирде,
 Уеннан уен кылдырып,
 Норадынга ял бирде.
 Айлар-көннәр үткәчтен,
 Норадынны чакыртып,
 – Газизем, сөйлә, – дигәндә,
 Ир Норадын аны әйтте:
 – Ат сөрәнми жир танымас,
 Ир сөрәнми ил танымас,
 Иделдәй илем барында
 Шаһ Тимур иле тартмыйдыр,
 Нич күңелемә якмыйдыр,
 Таңы таң булып атмыйдыр,
 Суы су булып акмыйдыр.
 Анда әйтте Идегәй:

Sarı tayın yaylaqda
 Əyri qopuz, ay buynuz
 Çapa kuyruk koynundan,
 Man-man basan, man basan,
 Dörd ayağını tən basan,
 Hürgüclərini yağ basan,
 Qabırğası uzun, qarını geniş
 Karanar adlı dövəndən
 Müjdə ilə gəlirəm.
 O zaman söylədi Edigey:
 – İdil deyən dodağından,
 Elimi görən gözündən,
 Uyel deyən ağzından,
 Tatarı söyləyən dilindən
 Sarı tay deyən sözündən
 Mən atan əylənsin!¹
 Əzəmətli ər Edigey
 Hal-xətir soruşub biləndə,
 Noradının at-kürkünü,
 Bütün sursatını görəndə
 Toxtamışın niyyətini
 Nə olduğunu anladı.
 Noradına ev verdi.
 Öz elindən ikram verdi.
 Minməsi üçün at verdi.
 Oyundan oyununu qıldırıb,
 Noradına istirahət verdi.
 Aylar, günlər keçincə,
 Noradını çağırıp,
 – Əzizim, söylə, – deyincə
 Ər Noradın belə söylədi:
 – At çapmadan yer tanımaz,
 Ər getməsə, el tanımaz,
 İdil kimi elim varkən,
 Şah Timur ilə çəkilmir,
 Heç ürəyimi açmır
 Danı dan olub ağarmır.
 Suyu su olub axmır.
 O zaman söylədi Edigey!

¹ Mən atan əylənsin – əylənmək, aynalmaq və ya başa dönmək: burada başa dönmək adətindən danışılır. Qazax-qırğızlarda və bütün Orta Asiya türklərində çox sevilən bir adama “aynalmaq”, “əylənmək” deyərək xitab etmək “sənə qurban olum” mənasında işlənir. Müxtəlif türk ləhcəsində mövcud olan “aylanmaq – aynalmaq”, “əylənmək – əynəlmək” kəlməsi, əsasən “dönmək, dövr etmək” mənasındadır. Başqırdlarda bir kukla düzəldərək xəstənin başına fırladır və guya onu xəstəyə qurban verirlər, yəni xəstəliyi ona köçürürlər. Qırğızlarda isə bir xəstənin yaxşı olması üçün qurbanı xəstənin ətrafında fırladır və sonra bütövlükdə kasıb və kimsəsizlərə verirlər.

– Әй Норадын, Норадын,
 Нидер синең морадың?
 – Әйтсәм әйтим морадым:
 Ат та туйган жиренә,
 Ир дә туган жиренә;
 Кендек каным тамган жир
 Көмеш сулы Идел булганда,
 Сине дә куган Туктамыш,
 Минә дә куган Туктамыш;
 Бабамның башын чаптырган
 Әзәлдән яу Туктамыш;
 Туктамышта кигем бар,
 Кик алганда кинә юк,
 Үч алганда үпкә юк;
 Әй газизем, әй атам,
 Каерылып атны тартаек,
 Ана Иделгә кайтаек,
 Идел багында ятаек.
 Ул Туктамыш хан икән,
 Ук-садак билдә булганда
 Угыбызны анда атаек,
 Ата-ата ятаек!
 Анда әйтте Идегәй:
 – Әй Норадын, Норадын,
 Сагынсам да илемне,
 Санласам да санымны,
 Туктамыштай бер ханны
 Хан итеп белгән ул илгә
 Янә бер кире кайтмыймын.
 Илемә ул хан булганда
 Ил күңелемне тартмыйдыр,
 Суы су булып акмыйдыр.
 Анда әйтте Норадын:
 – Әй газизем, әй атам,
 Сарай белән Болгарның,
 Иделдәге илеңнең
 Халкы ханнан өркә инде,
 Татарың белән нугаең
 Ханга каршы купты инде,
 Идегәй безгә кайтсын дип,
 Сөт белән юган кылычын
 Кан белән янә юсын дип,
 Болгариның Бодай би
 Артымнан куа житеп әйтте инде.

– Ey Noradın, Noradın,
 Nədir sənın muradın?
 – Söyləsəm, söyləyim muradı mı:
 At da doydı ğu yerinə,
 Ər də do ğdu ğu yerinə;
 Gөbəyimin qanının damladı ğı yer:
 Gümüş sulu İdil varkən,
 Səni də qovan Toxtamış,
 Məni də qovan Toxtamış;
 Babamın başını kəsdirən
 Əzəldən düşmən Toxtamış;
 Toxtamışa qəzəbim var,
 İntiqam alarkən ayıb yoxdur,
 İntiqam alarkən küskünlük yoxdur,
 Ey əzizim, ey atam,
 Çönüb atı geri çəkək,
 Ana İdilə dönək,
 İdil bağında yataq.
 O Toxtamış xan ikən,
 Oх-sadak¹ beldə olunca
 Oхumuzu orda атақ,
 Ata-ata yataq!
 O zaman söylədi Edigey:
 – Ey Noradın, Noradın.
 Darıxsam da elim üçün,
 Bilsəm də öz sanımı,
 Toxtamış kimi bir xanı
 Xan bilən o elə
 Yenə bir daha dönməm.
 Elimdə o xan olunca
 El gönlümü çəkmir,
 Suyu su olub axmır.
 O zaman söylədi Noradın:
 – Ey əzizim, ey atam,
 Saray ilə Bulqarın,
 İdildəki elinin
 Xalqı xandan qorxur artıq,
 Tatarlar ilə noqaylar
 Xana qarşı qopdu artıq,
 Edigey bizə dönsün deyir.
 Süd ilə yuyulan qılıncını
 Qan ilə yenə yusun deyə,
 Bulqardakı Boday bəy
 Ardımdan qaçıb söylədi artıq.

¹ Oх-sadak – ох-яарақ

Әй газизем, әй атам,
 Каерылып атны тартаек,
 Идел чыгып ятаек!
 Ук-садак билдә булганда,
 Ил-халык бергә булганда,
 Угыбызны анда атаек,
 Ата-ата ятаек!
 Анда әйтте Идегәй:
 – Газизем, асыл икәнсең,
 Рас сөйләрсен, мырза улым.
 Сарай белән Болгарның,
 Чулман белән Нократның
 Халкы ханнан өреkkәндә,
 Өркеп мине көткәндә
 Без дә анда булаек;
 Ил сүзен тоткан – ир булып,
 Ил сүзен кабул кылаек!
 Анда килеп Идегәй
 Шаһ Тимергә сүз салды:
 – Атам Котлыкыя би икән
 Аны суйган Туктамыш,
 Йортым йорттан күчереп,
 Аны куган Туктамыш;
 Идел белән Жаектан,
 Бөктергеле Адырдан,
 Саралтын суккан Сарайдан,
 Өзгәри суккан Болгардан,
 Татарның тулы йортыннан
 Минне куган Туктамыш;
 Индегенең көнендә
 Норадын углым булганда,
 Аны да илдән куганда,
 Чулман белән Нократның
 Халкы ханнан өреkkәндә,
 Өркеп мине көткәндә,
 Илендә артык калалмам,
 Рәхсәт боер, әй әмир,
 Иделгә кире кайтаем,
 Халкым жыеп алаем,
 Туктамышның өстенә
 Туп туплап ук бараем,
 Угымны анда атаем,
 Ата биреп ятаем.

Ey əzizim, ey atam,
 Çevrilib atı geri çəkək,
 İdilə çıxıb yataq!
 Ox-sadaq beldə olunca.
 El, xalq birlikdə olunca,
 Oxumuzu orada ataq,
 Ata-ata yataq!
 O zaman söylədi Edigey:
 – Əzizim, əsil imişsən,
 Doğru söylərsən, mırza oğlum.
 Saray ilə Bulqarın,
 Çulman¹ ilə Nokratın²
 Xalqı xandan ürkəndə,
 Ürküb məni gözləyir,
 Biz də orada olaq;
 El sözünü tutan ər olur,
 El sözünü qəbul edək!
 O zaman gəlib Edigey
 Şah Timura söz saldı:
 – Atam Kotlıkiya bəy idi,
 Onu kəsən Toxtamış,
 Yurdunu yurddan köçürüb,
 Onu qovan Toxtamış,
 İdil ilə Yayıkdan,
 Qızılquşlu Adırdan,
 Sarı altın Saraydan,
 Ezgeri olan Bulqardan,
 Tatarın bütün yurdundan
 Məni qovan Toxtamış,
 İndiki gündə isə
 Noradın oğlum olanda,
 Onu da eldən qovanda,
 Çulman ilə Nokratın
 Xalqı xandan ürkəndə,
 Ürküb məni gözləyəndə,
 Elində çox qala bilmərəm.
 İcazə ver, ey əmir,
 İdilə geri dönüm.
 Xalqımı toplayıb alım.
 Toxtamışın üstünə
 Ordu toplayıb, ox yığım.
 Oxumu orada atım,
 Atıb yatım.

¹ Çulman – Kama çayı. Rusiyanın Avropa hissəsindən axan çay. Volqa çayının sol və böyük qolu.

² Nokrat – Nuxrat çayı. Rusiyanın Avropa hissəsində bir çay, Çulman çayının ən böyük sağ qolu.

Әмир Бырлас Шаһ Тимер
 Идегәйгә аны әйтте:
 – Рас әйтерсең, Идегәй би.
 Атаң Котлыкыя би иде,
 Аны да суйган Туктамыш;
 Йортың йорттан күчереп,
 Сине дә куган Туктамыш;
 Норадын углың булганда,
 Аны да куган Туктамыш;
 Сыр-Дәрьяның сыртыннан
 Сәмәркандтай калама
 Баса килгән Туктамыш;
 Минем кулдан тай алып,
 Атка менгәч мас булган,
 Минем кулдан нан жыеп,
 Такка менгәч мас булган
 Туйгужа улы Туктамыш
 Әзәлдән сиңа яу икән,
 Әзәлдән миңа яу булды,
 Кайта чапсам көн килде.
 Синдәй ирем барында
 Ул көн миңа бер килде.
 Шул Туктамыш өстенә
 Кыргыз жыеп бараем,
 Әзәлдән килгән кигемне
 Туктамыштан алаем.
 Аны әйтте Шаһ Тимер
 Сырлатып хат яздырды.
 Ерагына хат юллап,
 Якынына ат юллап,
 Чирүен жыеп алдырды.
 Уң кулында – ир Каплан,
 Маңлай башы – Идегәй,
 Кыргыз юлга юнәлде...
 Алды килеп кунган жиргә
 Арты килеп куна бирде,
 Иравыллар эчкән судан
 Соргавыллар кана бирде.
 Кара корттай кыймылдап,
 Саранчадай шуылдап,
 Бар шайманы шыңгырап,
 Бәреп егып аударып,
 Кыргыз кырып бара бирде.
 Чүлләгәнгә су булып,

Barlas әmiri Şah Timur
 Edigeyә belә söylәdi:
 – Doğru söylәyirsән Edigey bәy.
 Atan Kotlıkıya bәy idi,
 Onu da öldürән Toxtamış;
 Xalqını yurddan köçürüb,
 Sәni дә qovan Toxtamış;
 Noradın oğlun olunca
 Onu da qovan Toxtamış;
 Sırdәryanın sırtından
 Sәmәrqәnd kimi şәhәrimә
 Basıb gәlән Toxtamış;
 Mәnim elimdән tay alıb,
 Ata minincә öyünән,
 Mәnim elimdән çöräk toplayıb,
 Taxta çıxanda öyünән,
 Tuyquca oğlu Toxtamış
 Әzәлдән sәнә düşmән ikән,
 Әzәлдән mәнә düşmән oldu.
 At çapmaq günü gәldi.
 Sәnin kimi әrim varkән
 O gün mәнә bir gәldi.
 Bu Toxtamışın üstünә
 Döyüşçü toplayıb gedim,
 Әzәлдән qalan intiqamımı,
 Toxtamışdan alım.
 Bunu söylәyib Şah Timur
 Nәqqaşlara хәтт yazdırdı.
 Uzağına хәтт yollayıb¹,
 Yaxınına at yollayıb,
 Ordusunu topladı.
 Sağ qolunda Әr Kaplan,
 Manqa başı Edigey,
 Döyüşçülәр yola düşdü...
 Önünün gәlib çatdığı yerә
 Ardı da gәlib çatdı,
 İravılların içdiyi sudan
 Sorqavıllar aldandı.
 Qara qurt kimi qımıldayıb,
 Çәyirtgә kimi cıvıldaıyb,
 Bütün silahları şınqırdayıb,
 Vurub, yıxıb, dağıdıb,
 Әzib, qırıb çıxıb getdi.
 Çöldә gәzәнә su olub,

¹ Хәтт yollamaq – мәktub göndәrmәk

Адашканга юл булып,
 Арыган юлда калдырмый,
 Аксак атны маермый,
 Сансыз чирү, кара яу
 Колавыз булып юл башлап,
 Идегэй аны апкилде.
 Энжү дәрья – киң дәрья,
 Бәнжү дәрья – сай дәрья,
 Аннан ары Актүбә,
 Аннан ары тар Жаек,
 Мәкергә оста Шаһ Тимер
 Анда килеп туктады...
 Жаектан ашу Актүбә,
 Актүбәгә мөнгәндә,
 Идел-йортны күргәндә,
 Туфрагын үбеп ярсулап,
 Идегэй анда тулгады:
 – И Идел-йорт, Идел-йорт,
 Идел эче имин йорт,
 Атам кияү булган йорт
 Иелеп тәзем кылган йорт
 Анам килен булган йорт
 Иелеп сәлам әйткән йорт;
 Кендегемне кискән йорт,
 Керем-коңым юган йорт;
 Бия сауған сөтле йорт,
 Кымыз эчкән котлы йорт;
 Идел-Жаек арасы
 Елкы белән тулган йорт,
 Казан-Болгар арасы
 Кала белән тулган йорт;
 Ашлы белән Ибраһим
 Ашлык белән тулган йорт,
 Ата-бабам тоткан йорт,
 Котлы булсын туган йорт!
 Айдан якты нәрсә юк
 Кара болыт басмаса,
 Адәм гарибә шул булып
 Кайтып илен тапмаса!
 Мин барамын, барамын,
 Үз илемне аламын;
 Агачы айбар күренгән,

Azana yol olub,
 Yorulanı yolda qoymadan,
 Axsaq atı üzmedən
 Sajsız ordu, qara düşmən,
 Kolavız¹ olub yola çıxıb,
 Edigey onu gətirdi.
 İncü dərya, geniş dərya
 Məncü dərya sığ dərya.
 Ondan o yana Aktübe,
 Ondan o yana dar Yayık,
 Hiylədə usta Şah Timur
 Oraya gəlib durdu...
 Yayıkdan aşınca Aktübə,
 Aktübəyə çıxanda,
 İdil-Yurdu görəndə,
 Torpağını öpüb coşğunluqla,
 Edigey orada söylədi:
 – Ey İdil yurd, İdil yurd,
 İdil içi əmin yurd,
 Atamın güvey² olduğu yurd,
 Əyilib təzim etdiyi yurd;
 Anamın gəlin olduğu yurd,
 Əyilib salam verdiyi yurd;
 Göbəyimi kəsən yurd,
 Çirkimi-kirimi yuyan yurd;
 Qırsaq sağılan südlü yurd,
 Qımız içilən qutlu yurd;
 İdil-Yayık arası
 İlxi ilə dolan yurd,
 Kazan-Bulqar arası
 Şəhər ilə dolan yurd;
 Aşlı³ ilə İbrahim⁴
 Taxıl ilə dolan yurd,
 Ata-babam tutan yurd,
 Qutlu olsun ana yurd!
 Aydan aydın bir şey yox
 Qara bulud basmasa.
 Adam qəribə olur,
 Dönüb elini tapmasa!
 Mən çataram, çataram,
 Öz elimi alaram;
 Ağacı görkəmli görünən,

¹ Kolavız – yol göstərən, dəstə rəhbəri

² Güvey – kürəkən

³ Aşlı – Oşel. Tatarıstanın Tetüş rayonunda qədim yaşayış məntəqəsi

⁴ İbrahim – Oka çayına töküldüyü yerdə yaşayış məntəqəsi

Маллары суга иелгән,
 Яфраклары калкандай,
 Ботагы көмеш алкадай,
 Алмасы бар йөрәктэй,
 Балтырганы беләктэй,
 Син түгелме туган йорт?
 Ач тамагым туйган йорт.
 Котлы булсын туган йорт!
 Утыра идек жайлашып,
 Күк тугайга бия бэйләшеп...
 Тиң-кордашка кушылып,
 Монда кымыз эчкән без идек.
 Яфракларың саргаеп,
 Күк тугаең каралып,
 Хан Туктамыш кулында
 Син ни булдың, туган йорт?
 Синдэй илдән аерылган
 Мин ни булдым, туган йорт?...
 Идел белән Жаегым,
 Чулман белән Нократым,
 Синдэй йортым булганда
 Сине миннән аерган,
 Мине синнән аерган,
 Бай йортымны кол иткән,
 Тук йортымны ач иткән
 Туктамышны чабийм дип,
 Үз йортымны алайым дип,
 Сина килдем, туган йорт!
 Идегэй килә ятканда...
 Туктамыштай олы хан
 Сараенда ятып төш күрде.
 Уянып уйлар бакканда
 Юранып юрау тапмады.
 Төш юраучы карт хужа
 Сараенда бар икән,
 Аны чакырып алдырып,
 Туктамыш хан аңа әйтте:
 – Әй юраучы, юраучы,
 Мин бу кичә төш күрдем:
 Алдымда барган бүз куян,
 Бүз куянын качырдым.
 Иделнең буе Ашлы су,
 Ашлы суга ат салдым,

Malları suya әyilән,
 Yarpaqları qalxan kimi,
 Dalı gümüş alkaday kimi,
 Alması var ürək kimi,
 Baldırğan¹ bilək kimi,
 Sən deyilsənmi ana yurd?
 Ac qarnımı doyuran yurd.
 Qutlu olsun doğduğum yurd!
 Oturardıq yayılıb,
 Göy çayıra qısraq bağlayıb...
 Yaşıdlarıma qoşulub,
 Burada qımız içən biz idik.
 Yarpaqların saralıb,
 Göy çayırın qaralıb,
 Xan Toxtamış elində
 Sən nə oldun ana yurd?
 Sənin kimi eldən ayrılan
 Mən nə oldum ana yurd?...
 İdil ilə Yayıkım,
 Çulman ilə Nokratım,
 Sənin kimi yurdum var ikən,
 Səni məndən ayıran,
 Məni səndən ayıran,
 Zəngin yurdumu qul edən,
 Tox yurdumu ac edən
 Toxtamışı çapım² deyә.
 Öz yurdumu alım deyә,
 Sənә gәldim ana yurd!
 Edigey gәlәndә...
 Toxtamış kimi ulu xan
 Sarayında yatıb yuxu gördü.
 Oyanıb düşünüb baxanda
 Yozub yorum tapmadı.
 Yuxu yozan yaşlı xoca
 Sarayında var imiş,
 Onu çağırıp aldırıp,
 Toxtamış xan ona söylәdi:
 Ey yorumcu³, yorumcu,
 Mən bu gecә yuxu gördüm:
 Önümdә gedән boz dovşan,
 Boz dovşanı qaçırдым.
 İdilın boyu aşqın su,
 Aşqın suya at saldım,

¹ Baldırğan – çätirkimilər fәsilәsinә aid bitki növü

² Çapmaq – burada öldürmәk

³ Yorumçu – yuxu yozan

Акбүз атым батырдым.
 Бер чак аннан котылдым,
 Өйгә кайттым – туй бирдем,
 Тулай йортны жыйнадым.
 Алтын ләнгәз эчендә
 Оча белән түш итен
 Мин табынга чыгардым.
 Ул дигәндә, бу дигәй:
 Кылып төшөп ак кыйгыр,
 Оча белән түш итен
 Кагып алды кулымнан.
 Ишек алдым байтирәк,
 Байтирәгем егылды,
 Туксан икән яфрагы
 Туксаны да коелды.
 Баулы торган кара кош
 Өркөп очты авага.
 Далбай алып чакырдым,
 Әйләнөп кошым кайтмады,
 Авалап китеп юк булды
 Ул ни булып, әй хужам?
 Төш юраучы карт әйтте:
 – Каугалы күл, Ку күлне
 Кусыз булып дипме идең?
 Чагалалы Чалкар күл
 Чаңсыз булып дипме идең?
 Идегәй исән икәндә
 Жунжыгалы башыңны
 Даусыз булып дипме идең?
 Ул – күрәсең булмасын!
 Алдыңнан качкан бүз куян,
 Бүз куяңны качырсаң,
 Чыңгыздан калган дәүләтен
 Ул китәре булмасын.
 Иделнең буе Ашлы су,
 Тонык булса – ул кайгы.
 Акбүз атың батырсаң,
 Атыңны тоткан балчыгы
 Татарның каны булмасын.
 Төшөндә биргән олы туй

Akboz atımı batırdım.
 Bir zaman ondan qurtuldum.
 Evə döndüm, toy verdim.
 Bütün yurdu topladım.
 Altın ləyən içində
 Arxa ilə döş ətini
 Mən süfrəyə çıxardım.
 O deyərkən bu oldu:
 Qəflətən düşüb ağ kıyqır¹
 Bud ilə döş ətini
 Qapıb aldı əlimdən.
 Qarı önüm Baytirək²,
 Baytirəyim yıxıldı,
 Doxsan imiş yarpağı,
 Doxsanı da töküldü.
 Bağlı duran qara quş
 Ürküb uçdu havaya
 Dalbay³ alıb çağırdım,
 Quşum geri dönmədi,
 Havalanıb yox oldu,
 O nə olar, ey xocam?
 Yuxu yozan yaşlı söylədi:
 – Qovğalı göl Qu gölünü
 Qusuz olar deyərdinmi?
 Çaqalalı⁴ Çalkar gölü⁵
 Tozsuz olur deyərdinmi?
 Edigey sağ ikən
 Juncıqalı⁶ başını
 Davasız olur deyərdinmi?
 O gördüyün olmasın!
 Önündən qaçan boz dovşan
 Boz dovşanı qaçırısan,
 Çingizdən qalan dövlətin,
 O gedəcəк olmasın!
 İdilın boyu aşqın su,
 Duru olsa, o, qayğı
 Akboz atını batırısan,
 Atını tutan pəlçığı
 Tatarın qanı olmasın.
 Yuxuda verdiyin ulu toy

¹ Kıyqır – adi qaragöz qızılquş

² Baytirək – Həyat ağacı

³ Dalbay – düdüyəbənzər nəfəsli alət

⁴ Çaqala – qağayı

⁵ Çalkar gölü – və ya Şalkar gölü. Qazaxıstanın qərbində yerləşən azca duzlu şirinsulu göl

⁶ Juncıqa – tac

Өнөндө гауга булмасын.
 Оча дигән – Ханәкә,
 Түш ите дигән – Көнәкә,
 Кылып төшкән бүз кыйгыр
 Килә житкән Идегәй:
 Ике бер тиң кызыңны
 Тиген улжа кылмасын.
 Айый торган жаным юк,
 Әйтсәм янә әйтәем:
 Байтирәгең егылса,
 Ул байтирәк – син үзең,
 Туксан яфрак дигәнең
 Туксан башлы урдаңның
 Туксан туы булмасын.
 Өркеп очкан кара кош
 Бер чебендәй жаныгыз,
 Ул чыгарга булмасын!
 Туктамыштай олы хан
 Төш юраучы юрау биргәндә
 Төсө китте, ак булды,
 Ак булган соң аны әйтте:
 – Син – Идегәйнең ире икән,
 Аның остаз пире икән,
 Үле бүренең башы белән
 Тере атаңны куркытма,
 Токымыңны орасы!
 Аны әйтеп Туктамыш,
 Жәлладларын чакыртып,
 Юраучыны тоттырып,
 Тар зинданга яптырды.
 Идегәй килде дигәндә
 Идел-йорттан кот китте.
 Кәмалның улы Киң Жәнбай
 Киңәшен биреп килгәндә
 Туктамышка аны әйтте:
 – Идегәй андый ир иде
 Үзеннән бер яшь олыга:
 “Без тораек, газизем,
 Сөз белерсез”, – дир иде;
 Үзеннән бер яшь кечегә:
 “Син тора тор, газизем,
 Без белербез” – дир иде.
 Идегәйнең остазы
 Пир Галәтдин ир иде;

Həyatda qovğa olmasın.
 Arxa deyən Xanəkə,
 But əti deyən Könəkə,
 Ansızın düşən gənc akdoğan
 Gəlmiş olan Edigey:
 Bir-birinə tən iki qızını
 Qənimət, ulca¹ qılmasın.
 Aman verilir canım yox,
 Söyləsəm, yenə söyləyim;
 Baytirəyin yıxılsa,
 O baytirək, sən özün,
 Doxsan yarpaq dediyin
 Doxsan dirəkli sarayının
 Doxsan tuğu olmasın.
 Ürküb uçan qara quş,
 Bir sinək kimi canınız,
 O çıxacaq olmasın!
 Toxtamış kimi ulu xan
 Yuxu yozan yorum verəndə
 Rəngi qaçdı, ağ oldu,
 Ağ olduqdan sonra belə söylədi:
 – Sən Edigeyin əri imişsən,
 Onun ustadı, piri imişsən.
 Ölü qurdun başı ilə
 Diri atanı qorxutma,
 Toxumunu qurudaram!
 Onu söyləyib Toxtamış,
 Cəlladlarını çağırıb,
 Yozanı tutdurub,
 Dar zindana atdırdı.
 Edigey gəldi deyincə
 İdil-Yurddan qut getdi.
 Kəmalın oğlu Kin Canbay
 Fikir verib gələndə,
 Toxtamışa belə söylədi:
 Edigey elə ər idi,
 Özündən bir yaş böyüyə
 “Biz dayanaq, əzizim,
 Siz bilirsiniz”, deyirdi;
 Özündən bir yaş kiçiyə:
 “Sən bir dayan, əzizim,
 Biz bilirik”, deyirdi.
 Edigeyin ustadı
 Pir Qalətdin¹ ər idi,

¹ Ulca – döyüşdə qənimət olaraq ələ keçirilən qadın, qız

Пирдән узып эш кылмас,
 Пирен аңа күндерик,
 Жаекка килеп ятканда
 Явын кире дүндерик,
 Ул тоткарлап торганда
 Урда корып торыек!
 Азамат ир Туктамыш,
 Бу киңәшне хуп күреп,
 Пир Галәтдин остазын
 Жаекта яткан Идегәйгә
 Илче кылып жибәрде.
 Мулладан мулла ияртеп
 Пир Галәтдин килгәндә
 Идегәй би сәламләп,
 Кулыннан үбеп каршы алды.
 Куй симезен суйдырып,
 Тугыз төрле аш биреп,
 Хезмәтендә кол булды.
 Ахшам ятты, таң атты,
 Таң агарып атканда,
 Көн кызарып чыкканда,
 Муллаларың ияртеп,
 Пир Галәтдин купканда
 Идегәй аңа йөгенде:
 – Без торыек, газизем,
 Сез сөйләгез, – дия торды.
 Пир Галәтдин анда әйтте:
 – Әй балам, әй балам,
 Иләштермәк илчедән,
 Яулаштырмак яучыдан;
 Туксан башлы урданың,
 Ил эчендә мулланың
 Рәсүл нәселе Сәетнең,
 Туктамыштай патшаның
 Ни языгы бар булса,
 Теләп килдем, әй балам!
 Каерылып атың тарт, балам,
 Бу сәфәрдән кайт, балам;
 Бу сәфәрдән кайтмасаң,
 Әүвәлгедәй ил булып,
 Туктамышка би булып,
 Ак сарайга кайт, балам!
 Анда әйтте Идегәй:
 – “Иләштермәк илчедән,

Pirdән uzaq iş görməz,
 Pirini ona göndərək,
 Yayıka gəlməkdə olan
 Ordusu ilə geri döndərək,
 O onun başını qatınca
 Biz qərarğah quraq!
 Əzəmətli ər Toxtamış
 Bu fikri bəyəndi,
 Pir Qalətdin ustasını
 Yayıkda yatan Edigeyə
 Elçi kimi göndərdi.
 Molladan molla alıb
 Pir Qalətdin gələndə
 Edigey bəy salamlayıb,
 Əlindən öpüb qarşıladi.
 Qoyunun semizini kəsdirib,
 Doqquz növ aş bişirib,
 Xidmətində qul oldu,
 Axşam yatdı, dan atdı,
 Dan ağarıb atanda,
 Gün qızarıb çıxanda,
 Mollalarını götürüb,
 Pir Qalətdin qalxanda
 Edigey ona diz çökdü:
 – “Biz dayanaq, əzizim,
 Siz söyləyin”, dedi.
 Pir Qalətdin o zaman söylədi:
 – Ay balam, ay balam,
 Dost qılmaq elçidən,
 Düşmən qılmaq düşməndən,
 Doxsan dirəkli sarayın,
 El içində mollaının,
 Rəsul nəslı Seyidin,
 Toxtamış kimi padşahın
 Nə günahı varsa da,
 Diləyib gəldim, ay balam!
 Çevirib atını geri çək, balam.
 Bu səfərdən dön, balam;
 Bu səfərdən dönməsən,
 Əvvəlki kimi dost olub,
 Toxtamışa bəy olub,
 Ağ saraya dön, balam!
 O zaman söylədi Edigey:
 – “Dost qılmaq elçidən,

¹ Pir Qalətdin – Saray şəhərində nüfuz sahibi olan ilahiyyat alimi

Яулаштырмак яучыдан”,
 Яхшы әйттең, остазым!
 Йортым йортган күчереп,
 Котлыкыя атамны
 Чүң бүкәнгә чүктереп
 Туктамыш хан чапканда,
 Пирем, анда кайда идең?
 Алты угыллы Жантимер
 Ул да синдәй пир иде.
 Атамны йолып ул торды,
 Мине йолып ул торды,
 Менә ул карт пир иде.
 Мин биләүдә ятканда,
 Туктамыш мине чапканда,
 Жантимер салып үз углын,
 Туктамыш аны чапканда,
 Гөнаһсыз сабий баланың
 Бишектә каны акканда,
 Пирем, анда кайда идең?
 Идел белән Жаектан,
 Татарның тулы йортыннан,
 Байтак куган жиремнән
 Туктамыш хан мине куганда,
 Пирем, анда кайда идең?
 Гөнаһсыз улым Норадын
 Ябага тайга менгезеп,
 Ямау туннар кигезеп,
 Туктамыштай олы хан,
 Аны да чүлгә куганда,
 Пирем, анда кайда идең?
 Туктамыш ханның көнендә
 Жисер хатын, ятим ул,
 Аксак, гарип, зарлы, кол
 Аларның салган бер аһы
 Күк белән жирне тотканда,
 Пирем, анда кайда идең?
 “Иләштермәк илчедән...”
 Иләшер көн булганда,
 Пирем, анда кайда идең?
 “Яулаштырмак яучыдан...”
 Яулашыр көн булганда
 Туктамыштай ханыңның
 Языгы бүген йолынмас,
 Теләгең бүген бирелмәс,
 Каерылып атың тарт, прием,
 Бу сәфәрдән кайт, пирем!

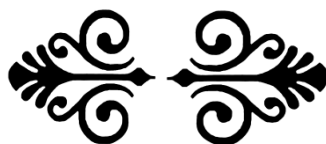
Düşmән qılmaq düşmәndән”,
 Yaxşı söylәdin, ustadım!
 Xalqımı yurddan köçürüb,
 Atam Kotlıkıyanı
 Böyük kötüyә çökdürüb
 Toxtamış xan kәsәrkән,
 Pirim, o zaman harda idin?
 Altı oğullu Cantimir
 O da sәnin kimi pir idi.
 Atamı gizlәdib o durdu,
 Mәni gizlәdib o durdu,
 Bax o, qoca pir idi.
 Mәn qundaqda yatarkән.
 Toxtamış mәni kәsәrkән,
 Cantimir qoyup öz oğlunu,
 Toxtamış onu kәsәndә,
 Günahsız köгрә balanın
 Beşikdә qanı axarkән,
 Pirim, o zaman harda idin?
 İdil ilә Yayıkdan,
 Tatarın bütүн yurdundan,
 Hökm sürdüyüm yerdән
 Toxtamış xan mәni qovarkән,
 Pirim, o zaman harda idin?
 Günahsız oğlum Noradını
 Xәstә taya mindirib,
 Yamaqlı paltar geydirib,
 Toxtamış kimi ulu xan
 Onu da çölә qovarkән,
 Pirim, o zaman harda idin?
 Toxtamış xanın günündә
 Dul qadın, yetim oğul,
 Axsaq, qәrib, dәrdli, qul,
 Onların çәkdiyi aһı
 Göy ilә yeri tutarkән,
 Pirim, o zaman harda idin?
 “Dost qılmaq elçidән...”
 Dostluq үçün gün varkәön,
 Pirim, o zaman harda idin?
 “Düşmән qılmaq düşmәndән...”
 Düşmәnlük günü gәlәndә
 Toxtamış kimi xanının
 Günahı bu gün bağışlanmaz,
 Dilәyin bu gün verilmәz,
 Çevirib atını çәk, pirim,
 Bu sәfәrdән dön, pirim!

Аны әйтеп Идегәй
Остазын кире жибәрде.
Тора килеп урыныннан
Шаһ Тимергә аны әйтте:
– Идел белән Жаектан,
Нократ белән Чулманнан,
Өзгәри суккан Болгардан,
Бөктәргеле Адырдан,
Нораның кара комыннан,
Уел белән Кыелдан
Халыгым кубып килгәндә
Каршы барып алаем...
Аны әйтеп Идегәй,
Углын алып уңына,
Кырык ирен алып сулына,
Төнгә карый юнәлде.

Onu söyləyip Edigey,
Ustadını geri göndərdi.
Qalxıb gəlib yerindən,
Şah Timura belə söylədi:
İdil ilə Yayıkdan,
Nokrat ilə Çulmandan,
Ezgeri olan Bulqardan,
Qızılquşlu Adırdan,
Noranın qara qumundan,
Uyel ilə Kiyeldən
Xalqım ayrılıb gələrkən
Qarşısına çıxım gətirim...
Onu söyləyib Edigey,
Oğlunu alıb sağına,
Qırx ərini salıb soluna,
Töngə¹ doğru yönəldi.

Ardı var

Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıranı
Qumru ŞƏHRİYAR

---

¹ Töng – şimal